

REFLECTAREA *BIBLIEI DE LA BUCUREȘTI* ÎN *DIDAHII*LE LUI ANTIM IVIREANUL

DRAGOȘ ȘTEFĂNICĂ

Institutul Teologic Pentecostal din București
stefanicadragos@gmail.com

Abstract: Among the sources used by Antim Ivireanul (1650-1716) in his work, *Didabii*, The Holy Scripture holds an crucial place (over 300 verses marked by quotation marks in critical editions). However, the literature does not indicate the edition/editions of the biblical text used by the Orthodox hierarch in his work. This study aims to analyze parentage of Bible verses contained in the *Didabii* and the Bibl. 1688 text.

Keywords: *Didabii*, Biblia 1688, biblical sources, modifications, translations of the Bible.

1. INTRODUCERE

Sursele din care s-a inspirat mitropolitul Țării Românești în redactarea predicilor rostite la Târgoviște și București formează o listă destul de lungă, în mai toate studiile de specialitate. Cercetătorii fac trimitere la cărți și autori care sunt citați în mod direct, sau la care doar se face aluzie în *Didabii*. Între aceste surse, Sfânta Scriptură ocupă un loc aparte¹. Totuși, cititorul studiilor de specialitate studiilor nu poate să nu observe lipsa de precizie a acestor enumerări.² Literatura critică nu conține o analiză filologică atentă asupra versetelor biblice întâlnite în corpul *Didabiilor*. Așa stând lucrurile, se impune de la sine nevoia unui studiu temeinic asupra filiației versetelor biblice cuprinse în *Didabii* și textele sacre disponibile la începutul secolului al XVIII-lea. Însă date fiind limitele lucrării de față, ne vom opri la compararea versetelor³ din opera mitropolitului muntean cu textul *Bibliei de la București*⁴.

¹ Într-o lucrare recentă, G. Picioruș enumeră, cu răbdare, fiecare carte biblică din care s-a inspirat tipograful predicator (Picioruș 2010: 497). Demersul cercetătoarei, deși laudabil, are totuși o mare lipsă: precizarea ediției de text biblic folosit de Antim Ivireanul. Autoarea se limitează la simpla precizare că autorul *Didabiilor* apelează „atât la *Noul Testament*, cât și, într-o măsură foarte mare, și (*sic!*) la *Vechiul Testament*.” (Picioruș 2010: 497).

² În acest sens, D. Mazilu spunea: „Lista [surselor] pare, la o primă vedere, cuprinzătoare, dar un cititor interesat de *identificări* și de *precizie* n-o poate parcurge și sfârși decât nemulțumit.” (Mazilu 1998: 374).

³ Citarea pasajelor din Scripturi îmbracă mai multe forme: indicarea exactă a referinței biblice (ex. „După cum scrie în *Sfânta Evanghelie* la 25 de capete a lui Mathei, stih 35” – IVIREANUL 2010: 122); indicare aproximativă a referinței (ex. „după cum zice [autorul biblic] la [X] capete” sau „că zice la [carte biblică] în [X] capete”); indicarea autorului sau a titlului cărții biblice (ex. „precum zice fericitul Pavel”; „după cuvântul lui Ioann” etc.); indicarea vagă a

După cum vom vedea în cele ce urmează, folosirea, de către Antim, a BIBL. 1688 îmbracă mai multe forme. Uneori, ierarhul muntean va reproduce cu fidelitate textul BIBL. 1688; alteori, îl va parafraza, pentru ca, în fine, în multe alte cazuri, să modifice (consistent) acest text, sau să producă o traducere nouă din limba greacă. Toate aceste situații vor fi prezentate, succint, mai jos.

2. ANTIM REPRODUCE CU FIDELITATE TEXTUL BIBL. 1688

Cazurile în care autorul *Didahiilor* urmează întru totul textul versiunii BIBL. 1688 nu sunt foarte numeroase, însă numărul lor este, cu siguranță, mai mare decât cel al citărilor din NT 1648⁵. Cu toate acestea, din numărul total de cazuri studiate de noi⁶, abia o cincime sunt fidele aproape în totalitate BIBL. 1688. Exemplele de mai jos ilustrează, pe de o parte, filiația dintre pasajele biblice din *Didahii* și versetele omoloage din BIBL. 1688, iar pe de altă parte, diferența dintre aceleași pasaje și pericopele din NT 1648 care le corespund. Primul dintre acestea este Rom. 5:10, citat de către Antim în cuprinsul celei de-a doua predici dedicate comemorării Sf. Dumitru, *Cuvânt de învățătură în 26 a lunii lui octombrie, asupra cutremurului și a marelui Mucenic Dimitrie Izvorătorului de mir* (IVIREANUL 2010: 63).

Text grec bizantin	Text <i>Didahii</i>	NT 1648	BIBL. 1688
Κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῶ μᾶλλον καταλαγέμεθα ἐν τῇ ζωῇ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	Vrăjmași fiind, ne-am împăcat cu Dumnezeu, prin moartea Fiului Lui, cu mult mai vărtos fiind împăcați ne vom mântui întru viața Lui.	Fiind pizmași, ne-am împăcat cu Dumnezeu, cu moartea Fiului Lui, cu mai mult fiind împăcați, vom fi ținuți pentru viața Lui.	Vrăjmași fiind, ne-am împăcat cu Dumnezeu pren moartea fiului lui, cu mult mai vărtos împăcându-ne, ne vom mântui întru viața lui.

Exemplul de mai sus reușește să ilustreze filiația dintre textul biblic din *Didahii* și BIBL. 1688. Între cele două versiuni există și o mică diferență constând în modalitatea de redare, în limba română, a verbului grecesc *καταλλάσσω*, care, în

sursei biblice (ex. „și iarăși prin rostul prorocului zice Dumnezeu”; „Hristos zice”; „în *Sfânta Evanghelie* vedem” etc.); indicare eronată a referinței biblice (ex. „cum zice la 22 de capete la *Eșire*” – în realitate, *Exod* 32; „și la 2 cap către evrei zice” – în realitate, *Romani* 2).

⁴ Pentru a scoate în evidență filiația dintre versetele *Didahiilor* și textul Bibl, 1688, vom lista și pasajele omoloage din NT 1648 și dintr-un text grec bizantin (tradiție textuală folosită, cel mai probabil, de către Antim Ivireanul).

⁵ Acest fapt era ușor de bănuț, de vreme ce Antim Ivireanul a tipărit, în ediția din 1703 a Noului Testament, tocmai partea corespunzătoare acestuia din BIBL. 1688 (Ștrempel 1997: 129; Picioruș 2010: 173).

⁶ Am luat în calcul, în întocmirea acestei statistici, doar textele neotestamentare; într-un subcapitol următor ne vom ocupa și de filiația dintre citatele biblice veterotestamentare din *Didahii* și pasajele corespondente din Biblia de la București.

Rom. 5:10, apare la modul indicativ, timpul aorist, diateza pasivă – *καταλλαγέντες*. NT 1688 folosește, în traducere, tot un pasiv – „fiind împăcați” –, în timp ce BIBL. 1688 preferă o redare la diateza reflexivă: „împăcându-ne”. Însă diferența este nesemnificativă, întrucât înțelesul din Biblia de la București este tot unul pasiv; nu credem că traducătorii de la 1688 intenționau să sugereze, prin traducerea lor, că „împăcarea cu Dumnezeu”, realizată prin moartea lui Hristos, era neîncheiată. Așadar, ideea din această ediție a Scripturilor rămâne fidelă înțelesului din textul original grec. Antim preferă forma de pasiv întrucât ea se apropie mai mult, la nivelul formei, de situația din limba greacă.

Însă dincolo de această diferență – după cum am văzut, minoră –, textul *Didahiilor* se aseamănă izbitor cu cel din Biblia lui Șerban. Totodată, el se deosebește, în câteva puncte, de versetul omolog din Noul Testament de la Bălgrad. Astfel, în timp ce versetul din *Didahii*, urmând BIBL. 1688, folosește termenul *vrăjmaș* pentru redarea lui *ἐχθρός* din limba greacă, o traducere corectă (LOUW–NIDA: 111), versetul din NT 1648 optează pentru cuvântul *pițmaș*. Acesta din urmă descrie o ‘persoană care manifestă ură, dușmănie vrăjmașie [...], împotrivire față de cineva sau ceva’ (DLR: s. v.), dar el are încă un sens de bază, acela de ‘persoană care manifestă invidie față de semenii’ (*ibidem*). În atari condiții, considerăm că Antim optează pentru o variantă mai acurată, care nu lasă loc ambiguității generate de polisemia termenului *pițmaș*, folosit de traducătorii de la 1648.

O altă diferență lexicală între BIBL. 1688 (urmată de *Didahii*) și Noul Testament de la Bălgrad este dată de traducerea în două moduri a verbului *σώζω*, din originalul grecesc. În Rom. 5:10, acesta apare modul indicativ, timpul viitor, pers. I plural, diateza pasivă. Versiunile românești pe care le analizăm sunt corecte, sub aspect gramatical: NT 1648 îl traduce pe *σωθησόμεθα* printr-un verb la diateza pasivă, timpul viitor (*vom fi ținuuți*), în timp ce ^{Bibl.} 1688, urmată de textul biblic din *Didahii*, optează pentru un verb la diateza reflexivă, dar care are înțeles pasiv (*ne vom mântui*, i.e. „vom fi mântuiți”). La nivelul lexicului, însă, traducerea din BIBL. 1688 este clar superioară celei din Noul Testament de la 1648. Formularea *ne vom mântui* este o echivalare potrivită pentru redarea lui *σωθησόμεθα*; lucrările de specialitate ne oferă, pentru verbul *σώζω*, sensuri precum: ‘a salva, a scăpa de, a păzi’ – atunci când în discuție se află un pericol natural; ‘salvare de la moarte; vindecare’ (BDAG: 982); când contextul ne indică un „pericol transcendent”, *σώζω* trebuie tradus prin „a salva de la moartea eternă; a mântui” (BDAG: 983). Acesta din urmă este sensul impus de contextul din Romani 5:10 (Bruce 1985: 128). Dimpotrivă, sintagma din NT 1648, *vom fi ținuuți (pentru)*, nu conține ideea de mântuire veșnică. În cele 32 de pagini dedicate temeiului *a ține*, în DLR, nu există nicio trimitere către acest înțeles. Probabil că traducătorii de la 1648 au tradus termenul grecesc *σώζω* gândindu-se la

celelalte sensuri pe care acesta le are, în limba greacă, dar care, în contextul dat, nu se potrivesc⁷.

Observăm, din cele de mai sus, că Antim apelează, în argumentarea sa, la textul din Biblia lui Șerban, care se apropie mai mult de originalul grecesc decât Noul Testament de la Bălgrad, pe care mitropolitul muntean îl avea la dispoziție, cu siguranță.

Un alt exemplu de urmare fidelă a textului Bibliei de la București de către textul biblic din *Didabii* îl constituie primul verset din Evrei, capitolul 11, citat în incipitul prediciei intitulată *Luna lui dechemvrie, 6. Cașanie la Sfântul Nicolae, I* (IVIREANUL 2010: 79).

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	NT 1648	BIBL. 1688
Ἔστιν δὲ πίστις ἐπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.	Credința iaste ființa celor nădăjduite și lucrurilor celor ce nu se văd dovediri.	Iar credința-i adevărului celora ce nădăjduim și arătătoare celora ce nu se văd.	Și credința iaste ființa celor nădăjduite, lucrurilor celor ce nu să văd dovediri.

Suprapunerea până la confundare a textele din *Didabii* și BIBL. 1688 ne spulberă orice îndoială privitoare la folosirea, de către Antim, a Bibliei lui Șerban în redactarea predicilor sale⁸. În același timp, diferența dintre textul biblic din *Didabii* și textul Noului Testament de la Bălgrad dovedește faptul că mitropolitul muntean își lua libertatea să citeze dintr-o anumită versiune, fără să se simtă constrâns de prezența unei ediții de text sacru diferite.

În cazul de față, versetul din NT 1648 diferă de cel din BIBL. 1688 la nivelul lexicului, al morfologiei și al topicii. Astfel, autorii NT 1648 traduc grecescul *ὑπόστασις* prin termenul *adevăr*, care apare, aici, la o formă de dativ sau genitiv – o alegere cel puțin curioasă, întrucât ea face aproape imposibilă înțelegerea ideii scriitorului sacru. Spre deosebire de aceștia, traducătorii de la 1688, urmași de Antim, preferă cuvântul *ființă*, care este o redare adecvată a substantivului grecesc⁹. De asemenea, diferiți sunt și termenii care redau, în versiunile românești supuse atenției, substantivul masculin *ἔλεγχος*, care înseamnă ‘dovadă; convingere interioară’ (BROWN 1986: 140). În timp ce Noul Testament de la Bălgrad oferă un

⁷ Verbul *a ține* poate însemna ‘a avea grijă de; a păzi’, însă nici aceste înțelesuri nu cuprind pe deplin ideea de salvare de la moartea veșnică. (DLR, s. v.).

⁸ Lipsa conjuncției *și*, în textul *Didabiilor*, se datorează faptului că autorul începe o frază nouă citând din acest verset, iar prezența conjuncției ar fi fost nenaturală.

⁹ În limba greacă, *ὑπόστασις* are ca sensul principal de ‘structură esențială/de bază a unei entități; natură, esență, ființă, realitate’; ca sens secundar, *ὑπόστασις* îl are și pe cel de ‘realizare[a unui plan]’ (BDAG: 1040–1041).

substantiv la singular (*arătătoare*)¹⁰, rămânând, morfologic, fidel situației din limba greacă, BIBL. 1688, urmată de textul *Didabiilor*, propune substantivul la plural *dovediri*, care, însă, redă mai bine intenția scriitorului sacru.

O ultimă observație pe care o vom face aici este aceea că Antim își permite să intercaleze, în pasajul preluat din Scripturi, propriile cuvinte. Astfel, forma în care este citat Evrei 11:1 în corpul predicii amintite este următoarea: „Credința, după cum zice fericitul Pavel la 11 capete către evrei, iaste ființa celor nădăjduite [...]” (IVIREANUL 2010: 79). Este foarte interesant că autorul rezistă tentației de a parafraza, acum, când ar avea o bună ocazie, și se ține strâns de textul BIBL. 1688; în multe alte situații, după cum vom vedea mai jos, predicatorul se abate de la textul Scripturii, „povestind” cuvintele acesteia.

Exemplele care dovedesc filiația dintre unele texte biblice din *Didabiile* lui Antim Ivireanul și pasajele omoloage din BIBL. 1688 sunt mai numeroase decât cele prezentate de noi mai sus. În cele ce urmează vom lista, doar, câteva dintre acestea: 1 Cor. 13:1–3, care apare în corpul predicii intitulată *Luna lui dechemvrie, 6. Cașanie la Sfântul Nicolae* (IVIREANUL 2010: 84–85); Evrei 9:6–7, citat în didahia cu titlul *Cașanie la Vovedenie Bogorodițe, noemvrie 21* (IVIREANUL 2010: 75); Luca 1:48, citat în omilia *Cuvânt de învățatură la Adormirea Preasfintei Stăpânei noastre Născătoarei de Dumnezeu și pururi Fecioarei Maria* (IVIREANUL 2010: 192); Luca 2:10–11, în *Cuvânt de învățatură în 25 a lunii dechemvrie, la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos* (IVIREANUL 2010: 94) etc. Toate aceste exemple dovedesc cu prisosință faptul că Biblia de la București este o sursă de text biblic sigură pentru *Didabiile* lui Antim Ivireanul, sursă care a fost urmată cu scrupulozitate.

3. ANTIM PARAFRAZEAZĂ TEXTUL BIBL. 1688

3.1. INTERCALAREA UNOR CUVINTE PROPRII

Un exemplu de intercalarea a unor cuvinte/expresii proprii în textul citat este cel din predica *Cuvânt de învățatură la Obreșaniia lui Hristos* (IVIREANUL 2010: 101), inspirat din Luca 14:16–23. În acest caz, autorul *Didabiilor* începe prin a cita din BIBL. 1688, pentru ca mai apoi să povestească, în cuvinte proprii, întreaga pericopă. Astfel, citim în corpul predicii: „că așa zice la Luca în 14 capete: «Un om oarecarele făcu cină și chieamă pre mulți și ei nu vrea să meargă, puind feștecarele, la mijloc, pricini [...]»” (s. n.). Porțiunea de text subliniată reprezintă cuvintele predicatorului, ele neapărând în textul grec sau în alte ediții românești ale Bibliei. Biblia de la București, spre exemplu, începe în același mod pilda spusă de Hristos, însă continuarea este diferită: „Un om oarecare făcu cină mare și chieamă mulți. Și mână pre sluga lui la ceasul cinei să zică chemașilor: «Veniți, că iată, gata sunt toate!» Și începură toți

¹⁰ Conform DLR, *arătător* înseamnă ‘care arată, care te face să vezi’. Având în vedere că rostul unei dovezi este tocmai acela de a arăta sau a dovedi că ceva este adevărat, am putea considera propunerea NT 1688 drept acceptabilă.

într-un chip a se apăra”. Un alt exemplu de adăugare a unor cuvinte proprii în textul biblic citat ne vine din predica *Luna lui august, 6. Cazanie la Preobrajenia Domnului* (IVIREANUL 2010: 174). Antim îi atribuie lui Dumnezeu-Tatăl afirmații care, pentru un cititor neavizat, trec drept parte a discursului divin. Este timpul să facem observația, aici, că realizatorul ediției critice a *Didahiilor* cuprinde, între ghilimelele care indică preluarea din Scripturi, și această parte foarte consistentă de text. Este foarte probabil ca acesta să fi fost dus în eroare de formularea foarte coerentă a lui Antim, care lasă impresia că pasajul formează un tot unitar și în Scripturi¹¹.

Text grec bizantin	Text <i>Didahii</i>	BIBL. 1688
<p>5) ἘΤΙ Αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοῦ, νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς· καὶ ἰδοῦ, φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.</p> <p>6) Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἔπι πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.</p>	<p>5) <i>Că încă grăind el, iată nor luminat umbri pre ei și iată glas din nor grăind: «Acesta iaste Fiul Mieu cel iubit, întru Carele bine am voit, pre Acesta-L ascultați.</i></p> <p>6) Și tot acela ce pofteste ca să placă Mie, prin credință și prin dragoste să fie una cu Dânsul; că așa, cu Dânsul și printr-Însul să fie plăcut Mie. [...]»</p>	<p>5) <i>Încă grăind El, iată nor luminat umbri pre ei și iată glas den nor grăind: «Acesta iaste Fiul mieu cel iubit, întru carele bine-vruin, pre acela ascultați!»</i></p> <p>6) Și auzind ucenicii, căzură pre fața lor și să temură foarte.</p>

Am subliniat, în exemplele de mai sus, textul preluat aproape cu exactitate din BIBL. 1688; completarea făcută de Antim pare a fi luată, la rândul ei, din textul biblic; stilul scriiturii, precum și continuarea discursului la persoana I singular sau conținutul completării, unul foarte „biblic”, îl pot duce în eroare pe cititorul neavizat, după cum au stat lucrurile, cel mai probabil, și cu ascultătorii acestei cazanii. Alte exemple, luate din *Cuvânt de învățătură la Preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos*, sunt Mat. 17:3, 1 Cor. 15:51 ș.a.

3.2. COMPILAREA (NESEMNALATĂ) A MAI MULTOR VERSETE

Cel de-al doilea caz despre care aminteam mai sus este cel în care autorul *Didahiilor* urmează cu fidelitate un text biblic consacrat, pe care îl compilează, astfel încât produsul final pare a fi, el însuși, un pasaj biblic unitar.

În *Cazania la Sfinții Apostoli Petru și Pavel, luna lui Iunie, 29 de zile*, Antim citează, urmând textul BIBL. 1688, din Rom. 8:35–39. Comparând, însă, cele două texte,

¹¹ Situația nu este singulară; el procedează așa și în cazul celorlalte pasaje studiate de noi, în care autorul *Didahiilor* completează textul sacru cu afirmații proprii, sau le intercalează, pe acestea, în interiorul citatului biblic (vezi, de exemplu, Evrei 11:1, din prima predică dedicată cinstirii Sf. Nicolae, sau Luca 19:41, din *Cuvânt de învățătură la Dumineca Florilor, V*).

observăm că, în decursul a patru versete, el realizează două compilări. Vom oferi mai jos, spre analiză, cele două texte.

Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
Cine ne va despărți pre noi de dragostea lui Hristos? Necazul, au supărarea, au gonirea, au foamea, au golătatea, au primejdiia, au sabia? Pentru că adevărit sunt că nici moartea, nici viața, nici îngerii, nici începătorile, nici puterile, nici altă oarecare zidire va putea pre noi să ne usibească de dragostea lui Dumnezeu.	35) Cine pre noi ne va despărți de dragostea lui Hristos? Necaz, au strânsoare, au gonire, au foamete, au golătatea, au primejdie, au sabie? 36) După cum scris iaste căci „Pentru tine omorâmu-ne toată zioa, făcutu-ne-am ca oile jungherii”. 37) Ce întru aceastea toate preabiruum, pren cela ce au iubit pre noi. 38) Pentru că adevărit sunt că nici moarte, nici viață, nici îngerii, nici începăturile, nici puterile, nici ceale ce sunt, nici ceale viitoare, 39) Nici înălțime, nici adâncime, nici altă oarecare zidire va putea pre noi să ne osebească de dragostea lui Dumnezeu. [...]

În afară de două mici diferențe, una legată de topică – *ne va despărți pre noi* (text *Didabii*) vs *pre noi ne va despărți* (BIBL. 1688) –, iar cealaltă de lexicul folosit – *supărare* (text *Didabii*) vs *strânsoare* (BIBL. 1688), cele două texte, în partea lor comună, se aseamănă până la suprapunere. Observăm, așadar, că autorul *Didabiilor* își ia libertatea de a cita preferențial din textul sacru; el scoate anumite părți din textul-sursă pentru a-l adapta, probabil, la nevoia auditoriului său.

Alte situații asemănătoare, pe care nu le vom mai afișa, sunt: Facerea 17:10–14, în *Cuvânt de învățatură la Obreșaniia lui Hristos*; Facerea 12:1, în *Cuvânt de învățatură la Preobreșaniia Domnului nostru Iisus Hristos*; Facerea 22:11–12 în aceeași predică etc.

4. ANTIM MODIFICĂ TEXTUL *BIBLIEI* 1688

4.1. MODIFICAREA NU SCHIMBĂ SENSUL TEXTULUI

Majoritatea textelor biblice preluate de Antim Ivireanul dintr-o versiune românească tipărită conțin modificări gramaticale, de topică sau lexicale, care însă permit stabilirea cu exactitate a filiației dintre aceste texte și sursele din care au fost preluate. Uneori, schimbările vizează „muntenizarea” textului (de exemplu: *Dumnezeu* în loc de *Dumnezeu*), alteori ele reflectă micile schimbări la nivelul gramaticii (exprimarea conjunctivului, a cazurilor dativ și genitiv etc.). Cel mai adesea, însă, acestea nu schimbă înțelesul textului, ele fiind oglindind o preferință personală a cărturarului, care nu se vede constrâns să urmeze *ad litteram* sursa din care preia versetele de care are nevoie. Vom oferi, mai jos, câteva dintre multele exemple de acest fel.

În didahia intitulată *Cuvânt de învățatură în 26 a lunii lui octombrie, asupra cutremurului și a marelui Mucenic Dimitrie Izvorătorului de mir, II* (IVIREANUL 2010: 62), Antim citează din Mat. 8:24.

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
Καὶ ἰδοῦ, σεισμός μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσει, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων·	Și iată cutremur mare se făcu în mare, cât să acoperiia corabiia de valuri.	Și iată, cutremur mare fu în mare, cât să mai acoperiia corabiia de valuri.

După cum să se poate observa, între cele două texte românești există o diferență de ordin lexico-gramatical. Verbul grecesc *γίγνομαι*, care, în acest context, înseamnă ‘a se întâmpla, a avea loc’ (LOUW–NIDA: 51), este redat prin *a se face*, în *Didabii*, respectiv *a fi* în Biblia lui Șerban. Antim nuanțează traducerea din BIBL. 1688, făcând-o mai precisă (cutremurul are loc/se întâmplă/se face), însă și sensul textului din sursa pe care el o folosește este corect.

Un alt exemplu, care scoate la iveală o diortosire lexicală, este cel din Facerea 17:10, verset ce apare citat în predica *Cuvânt de învățătură la Obrezaniia lui Hristos* (IVIREANUL 2010: 100).

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
καὶ αὐτῇ ἡ διαθήκη ἦν διατηρέσεις ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου μετὰ σὲ εἰς τὰς γενεὰς αὐτῶν περιτηθήσεται ὑμῶν πᾶν ἄρσενικόν	Aceasta iaste făgăduința carea vei păzi între mijlocul Mieu și între voi și între mijlocul semenței tale, după tine între neamurile lor, să se tae voao împrejur toată partea bărbătească [...]	Și aceasta iaste făgăduința carea vei păzi întru mijlocul mieu și între voi și între mijlocul seminței tale după tine, întru neamurile lor: Să să obrezuiască voao tot ce e parte bărbătească.

După cum reiese din tabelul de mai sus, autorul *Didabiilor* preia versetul de care are nevoie din BIBL. 1688, pe care o urmează fidel, chiar și atunci când aceasta propune un termen problematic pentru redarea grecescului *διαθήκη*, care, în limba greacă, înseamnă ‘testament/ultimă dorință; legământ’ (BDAG: 228), nicidecum ‘făgăduință’¹².

Cu toate acestea, Antim preferă să traducă verbul *περιτέμνω*, ‘a circumcide’ (LIDDELL–SCOTT: 1390), printr-o expresie – *a tăia împrejur* – care se va impune, în timp, în versiunile Bibliei din limba română¹³. Astfel, el va renunța la arhaicul *a obrezui*, termen bisericesc împrumutat din limba slavonă (sl. *obrezovati*), care înseamnă tot ‘a tăia împrejur (un nou născut), a circumcide’ (DLR; s. v.). Alegerea mitropolitului muntean este cu atât mai interesantă, cu cât el își intitulează predica în care va cita textul din Facerea 17:10 *Cuvânt de învățătură la Obrezaniia lui Hristos*, folosind, astfel, un termen – *obrezanie*¹⁴ – din a cărui familie lexicală face parte și verbul *a obrezui*, pe care el îl va înlocui.

¹² Pentru conceptul de promisiune făcută de Dumnezeu omului avem, în limba greacă, termenul *ἐπαγγελία*.

¹³ Vezi, de exemplu, versiunea ortodoxă a Sfântului Sinod, BIBL. 2008, sau versiunea folosită de cultele neoprotestante, CORNIL. 1924.

¹⁴ Cuvântul învechit *obrezanie* înseamnă ‘circumcizie’ (DLR, s. v.).

Exemple de texte din versiunile românești ale Bibliei, pe care Antim Ivireanul le diortosește *ad-hoc* atunci când le inserează în corpul didahiilor sale, dar care, în urma diortosirii, nu-și schimbă sensul, sunt mult mai multe; din lipsă de spațiu, ne vom limita la cele prezentate mai sus.

4.2. MODIFICAREA ARE ROL BENEFIC

Un prim verset pe care îl vom oferi ca exemplu este cel din Luca 2:10–11, versetul-motto al predicii intitulată *Cuvânt de învățătură în 25 a lunii decembrie, la nașterea Domnului nostru Iisus Hristos* (IVIREANUL 2010: 94).

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
10] ἰδοὺ γάρ, εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἣτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.	10) Că iată vestesc voao bucurie mare, carea va fi la tot norodul,	10) Că iată, vă vestesc voao bucurie mare, carea va fi la tot norodul;
11] ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτήρ, ὃς ἔστιν χριστὸς κύριος, ἐν πόλει Δαυὶδ.	11) că s-au născut voao astăzi Mântuitor, Carele iaste Hristos, Domnul, în cetatea lui David”.	11) Că să născu noao astăzi Mântuitoriu (carele iaste Hristos Domnul), în cetatea lui David.

Textele de mai sus nu lasă loc îndoielii în ceea ce privește filiația dintre textul din *Didabii* și cel din BIBL. 1688. Per ansamblu, cele două pasaje se aseamănă foarte mult; diferența de ordin gramatical *s-au născut (Didabii) vs se născu* (BIBL. 1688) este irelevantă din punctul de vedere al conservării sensului din original. La rândul lor, parantezele care apar în traducerea de la 1688 se datorează unor diferențe existente în manuscrisele grecești (Metzger 2005: 110), însă acest fapt, din nou, nu afectează cu nimic înțelesul pasajului.

Singura diferență notabilă – care poate avea implicații teologice semnificative – constă în traducerea pronumelui personal *ὁμῖν*, care, în original, apare la persoana a doua plural. Biblia de la București echivalează, greșit, acest termen printr-un pronume la persoana I plural: *noao*. Eroarea poate avea mai multe cauze: se poate ca traducătorul să fi confundat pronumele grecești *ἡμῖν* (= ‘nouă’) cu *ὁμῖν* (= ‘vouă’), sau se poate ca, în pregătirea ultimei forme a textului românesc, să fi confundat cei doi termeni. Excludem ca neprobabilă posibilitatea ca traducătorii de la 1688 să fi introdus intenționat expresia *se născu noao*, care, pusă în gura îngerilor, devine o declarație incorectă sub aspect teologic¹⁵. Antim îndreaptă eroarea din BIBL. 1688, fapt care dovedește că el își permite să modifice sursa pe care o folosește, chiar și atunci când aceasta are prestigiul Bibliei de la București.

Un alt exemplu care ilustrează modificarea benefică operată de mitropolitul muntean asupra textului biblic pe care îl citează este cel din Ps. 70:11¹⁶, verset din

¹⁵ Afirmația ar fi putut susține ideea că îngerii (căzuți) se pot mântui; această teorie, printre alii, a fost promovată de scriitorul răsăritean Origen, a fost condamnată de Biserică (McGuckin 2004: 86).

¹⁶ În realitate este vorba de Psalmul 71; Antim indică greșit sursa din care citează. Despre modul în care cărturarul își anunță sursele am scris într-un subcapitol anterior.

Cuvânt de învățătură la Sfinții și întocmai cu Apostolii împărați Costandin și Elena (IVIREANUL 2010: 159).

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ βασιλεῖς πάντα τὰ ἔθνη δουλεύουσιν αὐτῷ	Și să vor închina Lui toți împărații pământului, toate limbile vor sluji Lui.	Și să vor închina lui toate împărățiile pământului, toate limbile sluji-vor lui.

Observăm, din exemplul de mai sus, că autorul *Didabiilor* citează din BIBL. 1688, dovadă și păstrarea, de către acesta, a termenului arhaic *limbile*¹⁷, în locul mai uzualului *neam* sau *popor*. Însă Antim îndreaptă, și de această dată, o eroare strecurată în textul BIBL. 1688. Aceasta redă substantivul grecesc, la numărul plural, *βασιλεῖς* (care înseamnă ‘regi; împărați’) prin *împărățiile*. Cărturarul muntean sesizează eroarea și o va diortosi pasajul citat, rezultatul fiind sintagma: *toți împărații pământului*. Din nou s-ar putea ca autorii Bibliei de la București să fi confundat o formă de masculin plural (*βασιλεῖς*) cu una de feminin plural – *βασιλεῖται*. Acest termen înseamnă, într-adevăr, ‘împărății’, dar el nu apare în originalul grec.

Am văzut, în exemplele de mai sus, că mitropolitul muntean nu se simte încorsetat de sursa biblică din care citează, el permițându-și să modifice, pe alocuri, pasajul preluat. Cazurile studiate sunt unele „fericite”, întrucât cărturarul sesizează o eroare de traducere din versiunea sursă, pe care o îndreaptă.

4.3. MODIFICAREA ESTE UNA NEFERICITĂ

Dacă mai sus am zăbovit asupra câtorva situații „fericite”, în care modificările realizate de Antim aveau drept rezultat recuperarea înțelesului grecesc, vom analiza, mai jos, câteva cazuri în care schimbările operate de ierarh nu sunt dintre cele mai inspirate.

Un prim exemplu care ilustrează observația de mai sus este citatul din cartea întâi a Împăraților 15:22, preluat în predica intitulată *Cuvânt de învățătură la Preobrazeniia Domnului nostru Iisus Hristos* (IVIREANUL 2010: 184).

Text grec bizantin	Text <i>Didabii</i>	BIBL. 1688
ἰδοῦ ἀκοῆ ὑπέρ θουσίαν ἀγαθῆ	Mai bună iaste ascultarea decât jărtfele.	Ascultarea mai bună e decât jurtfa bună.

Deși de mică întindere, textele de mai sus conțin suficiente elemente care să ne indice faptul că unul este reproducerea, modificată, a celuiilalt. Așa stând lucrurile, vom observa, în cele ce urmează, schimbarea pe care o face mitropolitul predicator în citarea textului sacru. Pentru început, vom spune că topica diferită din *Didabii* nu contribuie cu nimic la nuanțarea înțelesului pasajului, după cum nu contribuie nici folosirea formei verbale *iaste* în locul formei prescurtate *e* din Biblia de la

¹⁷ Conform DLR, *limbă* are, ca sens secundat și învechit, pe acela de ‘comunitate de oameni care vorbesc aceeași limbă; neam, popor’.

București¹⁸. Singura diferență care contează este dată, pe de o parte, de traducerea unui substantiv la numărul singular, din greacă, printr-un substantiv la plural, în textul *Didabiilor* (*θουσίαν* cf. *jârftele*), iar pe de altă parte, omiterea, în traducerea realizată de Antim Ivireanul, a determinantului *ἀγαθῆ*, redat corect în BIBL. 1688: *bună*. Eroarea autorului *Didabiilor* nu poate fi scuzată prin apelul la textul ebraic (la care, oricum, este foarte improbabil ca el să fi avut acces); construcția întâlnită aici (*בִּיטְוּ נְבִיִּימ*) este tradusă corect în LXX – *θουσίαν ἀγαθῆ* –, iar mai apoi, din LXX în Biblia lui Șerban: *jârfta bună*.

Un alt exemplu de modificare neinspirată ni-l oferă textul din Ecl. 12:13, citat în didahia *Cuvânt de învățătură la Dumineca lăsatului sec de brânză, II* (IVIREANUL 2010: 127).

Text grec bizantin	Text <i>Didahii</i>	BIBL. 1688
τὸν θεὸν φοβοῦ καὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ φύλασσε	De Dumnezeu să ne temem și poruncile lui să le păzim.	De Dumnezeu te teme și poruncile lui păzește.

Și de această dată asistăm la o modificare a citatului biblic pe care Antim Ivireanul îl preia din Biblia de la București. Probabil din rațiuni pragmatice, predicatorul se include și pe sine, și include și auditoriul său în categoria celor care trebuie să asculte de Dumnezeu și să-i împlinească poruncile. Însă oricare va fi fost motivul, autorul *Didabiilor* comite, clar, o greșeală de ordin lingvistic atunci când, modificând textul-sursă, propune echivalenți românești care sunt problematici.

Textul din Ecl. 12:13 transmite cititorilor un imperativ: frica de Dumnezeu și respectarea preceptelor Sale sunt poruncite. Cele două verbe care apar în textul grec, *φοβέω* și *φυλάσσω*, sunt la modul imperativ. Așa stând lucrurile, traducătorul trebuie să păstreze această nuanță, lucru pe care autorii BIBL. 1688 îl fac: *te teme*, respectiv *păzește*. În predica sa, cărturarul muntean preferă, însă, cazul conjunctiv, care exprimă nu atât o poruncă, o dispoziție, cât un îndemn sau sfat (Irimia 2008: 246): *să ne temem*, respectiv *să păzim*. Procedând astfel, Antim trădează sensul din original, iar dacă schimbarea făcută nu poate avea repercusiuni foarte mari din punct de vedere teologic, ea rămâne un caz de diortosire eșuată a unui text biblic românesc deja consacrat.

Alte exemple de modificare problematică întâlnim în predica *Cazanie la Sfinții Apostoli Petru și Pavel, luna lui iunie, 29 de zile*, unde Fapte 5:15 este preluat, cu modificări, din Biblia lui Șerban. În acest caz, pronumele nehotărât *τις*, care în originalul grecesc apare la masculin, singular, cazul dativ, este echivalat corect în BIBL. 1688: *vreunul* [*dintre ei*]; autorul *Didabiilor*, care urmează și de această dată textul BIBL. 1688, schimbă acest termen, preferând pronumele *fiștecare*. După cum lesne

¹⁸ Precizăm că în limba greacă verbul *a fi* nu este exprimat; în situațiile de acest gen, el este subînțeles.

se poate vedea, acesta din urmă schimbă cu mult sensul versetului¹⁹. Și în didahia cu titlul *Cuvânt de învățătură în 26 a lunii lui octombrie, asupra cutremurului și a marelui Mucenic Dimitrie Izvorătorului de mir, II* (IVIREANUL 2010: 67) întâlnim un caz-problemă. Aici apare versetul din Ioan 6:5 care, deși pare preluat din BIBL. 1688, se diferențiază în mod semnificativ de textul acestei versiuni. Astfel, în timp ce aceasta traduce, în mod corect, sintagma grecească *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς* prin *Eu sunt pâinea vieții*, în *Didahii* descoperim forma *Eu sunt pâinea cea vie*. Din punct de vedere filologic, Antim greșește în modificarea pe care o face, îndepărtându-se de originalul grecesc; însă și teologic el poate fi învinuit de „lezarea” statutului lui Hristos, care nu doar că are viață, ca „pâine vie”, ci este însăși sursa vieții, „pâinea vieții”.

Am putut vedea, în acest capitol, o altă fațetă a raportării lui Antim Ivireanul la versiunile românești ale textului biblic (NT 1648 sau BIBL. 1688). Dacă mai devreme am urmărit situațiile în care predicatorul cărturar cita cu fidelitate din textul biblic-sursă, în discuția pe care o încheiem aici am enumerat câteva situații în care Antim Ivireanul modifică pasajul pe care îl preia. De cele mai multe ori, modificările, nesemnificative, nu schimbă cu nimic sensul din textul-sursă, însă există și cazuri în care ele călăuzesc interpretarea Scripturii într-o anumită direcție. Aceasta poate fi o direcție bună, care-l apropie pe cititor (și pe ascultătorul predicilor sale) de originalul grecesc, dar nu de puține ori ea a realizat exact contrariul. Semnalăm, totuși, tendința de a „munteniza” substantivul propriu „Dumnezău”, din BIBL. 1688, care la Antim apare, îndeobște, în forma „Dumnezeu”. În orice caz, nimeni nu se mai poate îndoii de faptul că mitropolitul muntean nu se simte împiedicat să modifice textul dintr-o versiune consacrată, fie ea NT 1648 sau Biblia lui Șerban. Un studiu mai amplu ar putea arăta dacă acest fapt reprezintă o tendință generală în epocă, sau dacă Antim Ivireanul a fost preocupat, mereu, de perfecționarea exprimării în limba țării adoptive, motiv pentru care modifică mereu și mereu textul biblic pe care, altminteri, l-a tipărit chiar el în câteva rânduri.

5. ANTIM CITEAZĂ DIN NT 1648

Chiar dacă mai puține, astfel de situații există, totuși. Vom analiza mai jos motoul predicii intitulată *Învățătura la noemvrie 8, în ziua Săborului Sfinților Îngeri*, Mat. 18:10: „Socotiți să nu obidiți pre vreunul dintru acești mici” (IVIREANUL 2010: 68).

Text grec bizantin	Text <i>Didahii</i>	NT 1688	BIBL. 1688
Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἕνός τῶν μικρῶν τούτων	Socotiți să nu obidiți pre vreunul dintru acești mici	Socotiți să nu obidiți pre vrulul de acești mici	Căutați să nu huliți pre vrulul de acești mici

¹⁹ „[...] ca viind Petru, măcar umbra lui să umbreze pre fieștecare dintru dânșii” (*Didahii*), cf. „[...] ca viind Petr, măcară umbra să umbrează la vreunul dentru ei” (BIBL. 1688).

Observăm, din exemplul de mai sus, că versetul din *Didabii* se apropie mai mult de NT 1648, preferând termenii *a socoti* și *a obidi* în locul celor propuși de BIBL. 1688: *a cânta*, respectiv *a huli*. Sensul lui *a socoti*, care traduce grecescul *ὄραω*, este destul de greu de stabilit. Știm că verbul *ὄραω* poate însemna atât ‘a privi; a experimenta; a observa’, atunci când este tranzitiv, cât și ‘a-și fixa privirea; a fi în gardă, a acorda atenție unui anumit fapt’ (BDAG: 719–720), când este folosit cu valoare intransitivă. Aceasta din urmă este situația în cazul textului din Matei 18:10, drept pentru cercetătorii au considerat că, aici, prin *ὄραω* trebuie să înțelegem ‘a fi în gardă, a acorda atenție unui anumit fapt’ (BDAG: 719–720). Așa stând lucrurile, va trebui să descoperim, pe baza explicațiilor din DLR, care dintre cele șapte sensuri principale pe care acesta le oferă este cel intenționat de traducătorii Noului Testament de la Bălgrad. Conform DLR, *a socoti* poate însemna: ‘a prețui, a lua în considerație’, ‘a privi, a observa’, ‘a îngriji’, ‘a calcula’, ‘a avea sau a-și forma o anumită părere; a aprecia, a chibzui, a considera’, ‘a plănu’ sau, uneori, ‘a analiza atent o situație, un fapt etc., cumpănind toate aspectele, toate argumentele etc.; a aprecia, a chibzui, a cântări’ (DLR, s. v.). În opinia noastră, niciunul dintre înțelesurile de mai sus nu se apropie foarte mult de sensul grecescului *ὄραω*. Presupunem că traducătorii de la 1648 aveau în minte sensul ‘a privi, a observa’, care îl poate traduce pe *ὄραω*, însă nu în contextul de față, când el nu este tranzitiv. Așa stând lucrurile, credem că opțiunea BIBL. 1688, *a cânta*, este de preferat, întrucât acest termen înseamnă, atunci când verbul apare la imperativ, ‘a fi atent, a da atenție, a-și îndrepta luarea aminte, a băga de seamă’ (DLR, s. v.)²⁰. Avertismentul lui Hristos este exprimat mult mai bine cu ajutorul acestui cuvânt.

Cel de-al doilea termen grecesc tradus diferit de NT 1648 și BIBL. 1688 este *καταφρονέω*, care înseamnă ‘a privi de sus; a disprețui’ (LIDDELL–SCOTT: 920); Noul Testament de la Bălgrad, urmat de Antim, propune, drept echivalent românesc, cuvântul *a obidi*, care nu reușește să surprindă sensul din textul original²¹. Prin comparație cu acesta, termenul din BIBL. 1688, *a huli*, exprimă foarte bine intenția autorului sacru. Conform DLR, *a huli* are sensul de bază ‘a vorbi de rău, a spune vorbe de ocară sau de batjocură la adresa cuiva (cu intenția de a-l înjosi în ochii altora), a defăima, a bârfti; a calomnia, a cleveti’ și ca sens secundar, ‘a vorbi cu dispreț despre ceva; a disprețui, a nu pune preț pe...’ (DLR, s. v.).

Matei 18:10 este un caz interesant din mai multe de vedere: în primul rând, prin faptul că Antim citează dintr-un text pe care nu-l publicase niciodată – NT 1648; în al doilea rând, prin faptul că, în acest caz, tendința de revizuire, de care ierarhul

²⁰ Alte sensuri, care se apropie de acesta, sunt: ‘a se interesa (de...), ‘a avea gândul (mereu) la...’ (DLR, s. v.).

²¹ Cu valoare tranzitivă, verbul *a obidi* înseamnă: ‘a nedreptăți, a asupri, a împila’; ‘a deplânge, a jeli’ (DLR, s. v.); după cum ne putem da lesne seama, niciunul dintre aceste sensuri nu conține ideea de dispreț sau de desconsiderare, atitudini înfierate de Hristos în discursul său din evanghelii.

muntean dă dovadă atât de des, nu iese la iveală și aici. Predicatorul va conserva anumiți termeni, chiar dacă, pe de o parte, ei nu exprimă cel mai bine intenția autorului sacru, iar pe de altă parte, are acces la o variantă de text mai bună (BIBL. 1688). Oricum, explicațiile lui Antim la acest verset ne descoperă faptul că el avea în minte atât semnificația sugerată de NT 1648, cât și pe cea cuprinsă în textul BIBL. 1688: „cei mici au îngeri sprijinitori în ceriu de pedepsesc pe cei ce-i **obidesc**” (IVIREANUL 2010: 69), cf. „Drept aceia, și Domnul nostru Iisus Hristos poruncește tuturor în *Evanghelia* de astăzi să se păzească, **să nu socotească** pre unii ca aceștea **batjocură** norocirii și necurății lumii.” (IVIREANUL 2010: 69) (sublinierile ne aparțin). Concluzia pe care o putem trage în urma discuției de mai sus este aceea că Noul Testament de la Bălgrad a constituit o sursă foarte posibilă pentru textul biblic din *Didahiile* lui Antim Ivireanul.

6. ANTIM PRODUCE O NOUĂ TRADUCERE

În studierea surselor biblice pe care le-a valorificat Antim în *Didahiile* sale, vom zăbovi, în cele din urmă, asupra unor pasaje mai greu de clasificat. Până acum am văzut că mitropolitul muntean fie a citat dintr-o versiune deja consacrată, fie a diortosit *ad hoc* textul unei versiuni românești cunoscute. În cele ce urmează vom studia acele citate biblice care nu se încadrează în niciuna dintre categoriile de mai sus. Diferențele lexicale, gramaticale și topice pe care le vom descoperi în aceste citate ne vor conduce la concluzia că, pe alocuri, Antim Ivireanul și-a tradus textul de a avut nevoie direct din originalul grecesc. Suntem conștienți de faptul că granița dintre diortosire și retraducere este destul de fină, astfel existând posibilitatea ca un text care seamănă mult cu cel omolog dintr-o versiune consacrată să fie, de fapt, o nouă traducere (dat fiind numărul mic de termeni), iar un text care conține diferențe semnificative să fie, de fapt, o diortosire a pasajului din textul biblic sursă. Cu toate acestea, exemplele pe care le-am selectat pentru acest punct al lucrării noastre vor face lumină, sperăm, în această chestiune.

Textul din Isaia 64:6 este citat de Antim în prima predică intitulată *Cuvânt de învățatură la Dumineca Florilor* (IVIREANUL 2010: 133). Pentru studierea lui vom pune în paralel, mai jos, textul grec bizantin, textul biblic din *Didahii* și textul Bibliei de la București.

Text grec bizantin	Text <i>Didahii</i>	BIBL. 1688
καὶ ἐγενήθημεν ὡς ἀκάθαρτοι πάντες ἡμεῖς ὡς ῥάκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν καὶ ἐξερρήμεν	Pentru necurătenia noastră dreptatea noastră înaintea lui Dumnezeu iaste ca cârpa muerii ce are pre sine (și suntem necurați).	Și ne-am făcut ca niște necurați toți noi, ca o cârpă a ceii ce are pre sine toată dreptatea noastră [...]

Versetul din LXX este unul greu de tradus, dificultatea constând în redarea termenului eufemistic, din limba greacă, *ἀποκάθημαι*, care în Is. 64 apare la participiu prezent, diateza pasivă, genul feminin, cazul genitiv: *ἀποκαθημένης*.

Lucrările de specialitate indică acestui termen sensul ‘a șede deoparte, a fi îndepărtat, a fi indispus (despre femei la menstruație)’ (LUST 2003: s. v. *ἀποκάθημαι*). Verbul *ἀποκάθημαι* apare și în alte contexte veterotestamentare care normează comportamentul femeii în timpul „necurăției” ei, adică în timpul menstruației: Lev. 15:33; 20:18, precum și în texte profetice precum Is. 30:22 sau Ezec. 22:10. Așa stând lucrurile, o traducere mai adecvată a sintagmei grecești *βάκος ἀποκαθιμένης* ar fi cea propusă de lucrarea în limba română *Septuaginta*, apărută la editura Polirom, Iași: „zdreanță a celei ce stă deoparte”²².

După cum se poate observa, Antim se apropie mai mult de sensul intenționat de autor; el face trimitere la o cârpă/zdreanță purtată de femeie, însă nu specifică despre ce cârpă este vorba. BIBL. 1688 este încă și mai vagă: „ca o cârpă a ceii ce are pre sine”.

Însă diferențele dintre cele două texte românești nu se opresc la acest nivel. În incipitul pasajului, Antim pare să parafrazeze sau să redea înțelesul din original într-o formă „povestită”: „pentru necurățenia noastră [...]”; traducătorii de la 1688 rămân mai aproape de textul grec: „și ne-am făcut ca niște necurați [...]”. Și în încheierea citatului autorul *Didabiilor* completează, ce-i drept între paranteze: „și suntem necurați”. Nu ne propunem aici să determinăm ce variantă textuală este mai adecvată; am observat, totuși, că cele două pasaje sunt destul de diferite, fapt care ne face să credem că Antim a încercat o traducere nouă, mai explicită, a textului biblic. Un alt exemplu de traducere proprie, pe care îl vom aminti doar, este Mat. 3:17, citat în Cuvânt de învățătură la *Preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos, III* (IVIREANUL 2010: 182).

Înainte de a încheia acest capitol, vom aduce un alt argument în favoarea tezei conform căreia autorul *Didabiilor* își traduce direct din greacă, uneori, textul biblic de care are nevoie în corpul predicilor sale. Opera mitropolitului muntean conține două situații în care același text biblic este citat de două ori, în locuri diferite. Dacă Antim ar fi urmat cu fidelitate o versiune biblică, atunci cele două citate ar fi trebuit să arate la fel; în realitate, ele sunt destul de diferite. Primul citat este Mat. 17:1 (2), inserat de Antim în *didabiile* intitulate *Luna lui august, 6. Cașanie la Preobrajenia Domnului* (IVIREANUL 2010: 170), respectiv *Cuvânt de învățătură la Preobrajenia Domnului nostru Iisus Hristos* (IVIREANUL 2010: 176). Al doilea text, Ioan 1:12, se găsește în predicile *Cuvânt de învățătură la Nașterea Domnului nostru Iisus Hristos* (IVIREANUL 2010: 94), respectiv *Învățătura asupra pocăinții* (IVIREANUL 2010: 202)²³.

În urma discuției de mai sus, putem afirma cu convingere că, în câteva cazuri, Antim își traduce singur textul de predică din originalul grecesc, versiune cu care cârturarul muntean era bine familiarizat.

²² SEPTUAGINTA: 290. Traducătorii ne lămuresc, în subsolul paginii, că „după Lege, femeia aflată la ciclu era socotită necurăță și trebuia să se izoleze”.

²³ Spațiul limitat nu ne permite studierea acestor pasaje, însă cititorul poate constata, la o simplă lectură, că acestea sunt destul de diferite.

CONCLUZII

În urma comparării versetelor biblice din *Didahii* cu textul BIBL. 1688, textul NT 1648 și cu o variantă de text grec bizantin, am putut constata că Biblia de la București constituie o sursă sigură a *Didahiilor* lui Antim Ivireanul. Însă preluarea, de către ierarhul muntean, a textului biblic în opera sa se face în moduri diferite. Uneori, Antim Ivireanul urmează cu fidelitate textul BIBL. 1688, fără a se simți constrâns, totuși, să intercaleze cuvinte proprii în citatul biblic sau să compileze mai multe versete, rezultatul fiind un text care pare nou, dar care este compus, de fapt, din frânturi de versete luate din BIBL. 1688.

O a doua concluzie rezultată în urma comparării citatelor biblice din *Didahii* cu versetele omoloage din versiunile românești este aceea că, în anumite situații, mitropolitul muntean modifică un text biblic deja consacrat. Însă acțiunea de revizuire întreprinsă de acesta are mai multe urmări. De cele mai multe ori, schimbările produse de Antim nu modifică semnificativ sensul versetului; în acest caz, asistăm la mici schimbări care exprimă o preferință lingvistică a cărturarului. Însă există și situații în care revizuirea acestuia vizează îndreptarea textului-sursă, aducerea lui mai aproape de sensul din originalul grecesc, sau situații în care, dimpotrivă, modificările operate de Antim Ivireanul se dovedesc a fi un eșec.

În fine, a treia concluzie majoră a studiului nostru este aceea că unele texte biblice din *Didahii* reprezintă o traducere *ad hoc* din originalul grecesc. Puse alături de pasajele corespunzătoare din NT 1648 sau BIBL. 1688, acestea se dovedesc mult prea diferite pentru a fi considerate pasaje diortosite. În sprijinul acestei idei vin și câteva pasaje care apar de două ori în predicile mitropolitului muntean, însă ele au o formă diferită; acest fapt dovedește, la rândul lui, că Antim nu urma, întotdeauna, o traducere românească atunci când cita din Scripturi.

Bibliografie

A. Izvoare și lucrări de referință

- BDAG = Danker, Frederick William (ed.): *A Greek English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*, Chicago, University of Chicago Press, 2001.
- BIBL. 1688 = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002.
- BIBL. 2008 = *Biblia sau Sfânta Scriptură, tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, cu aprobarea Sfântului Sinod*, București, EIBMO, 2008 [retip. a BIBL. 1988].
- BROWN 1986: Colin Brown (ed.), *New International Dictionary of New Testament Theology*, vol. II, Grand Rapids, Zondervan Publishing House, 1986.
- CORNIL. 1924 = *Biblia sau Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament*, [trad. D. Cornilescu], traducere nouă, cu trimeteri, Societatea Biblică pentru Răspîndirea Bibliei în Anglia și Străinătate, 1924.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, 19 vol., București, Editura Academiei Române, 2010.

- IVIREANUL 1972: Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972.
- IVIREANUL 2010: Sfântul Antim Ivireanul, *Didabii*, prefață de Gabriel Ștrempel și Mihail Stanciu, București, Editura Basilica, 2010.
- LIDDELL-SCOTT = Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., McKenzie, R., *A Greek-English Lexicon*, Oxford/New York, Clarendon Press/Oxford University Press, 1996.
- LOUW-NIDA = Louw, J. P., Nida, E. A., *Greek-English Lexicon of the New Testament: Based on Semantic Domains*, New York, United Bible Societies, 1996.
- LUST 2003: J. Lust, E. Eynikel, K. Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, ediție revizuită, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2003.
- NT 1703 = *Noul Testament acum întâi tipărit într-acest chip, pre limba rumânească*. București, 1703.
- NT 1648 = *Noul Testament sau Împăcarea au legea noao a lui Isus Hristos, Domnului nostru. Izvodit cu mare socotință, den izvod grecescu și slovenescu, pre limbă rumânească, cu îndemnarea și porunca denpreună cu toată cheltniala a mării sale Gheorghe Racoți, craiul Ardealului. Tipăritu-s-au întru a mării sale tipografe, dentîu noou, în Ardeal, în cetatea Belgradului. Anii de la întruiparea Domnului și Mîntuitorului nostru Isus Hristos 1848, luna lui ghenuariu 20* (ediție modernă, Alba Iulia, 1988).
- SEPTUAGINTA: *Septuaginta*, vol. 6/I, volum coordonat de Cristian Bădiliță, Francisca Băltăceanu și Monica Broșteanu, traduceri de Francisca Băltăceanu, Monica Broșteanu și Ioan Pătrulescu, Iași, Editura Polirom, 2011.
- Text grec bizantin = Robinson, Maurice A.; William G. Pierpont (editori), *The New Testament in the Original Greek: Byzantine Textform*, Southborough, Chilton, 2005.

B. Literatură secundară

- Andriescu 1997: Alexandru Andriescu, *Studii de filologie și istorie literară*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1997.
- Bădiliță 2009: Cristian Bădiliță, *Noul Testament: Evanghelia după Matei*, introducere, traducere, comentariu și note patristice de Cristian Bădiliță, prefață de Theodor Paleologu, București, Editura Curtea Veche Publishing, 2009.
- Bianu 1903: Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul I: 1508–1830, Edițiunea Academiei Române, București, Stabilimentul grafic J.V. Soccec, 1903.
- Bruce 1985: F. F. Bruce, *Romans: An introduction and commentary*, ediție revizuită, Nottingham, Inter-Varsity Press, 1985.
- Carson 2007: D. A. Carson, *Introducere în Noul Testament*, traducere de Dinu Moga, Oradea, Editura Făclia, 2007.
- Cartoian 1980: Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.
- Coțac 2011: Emanuel Coțac, *Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfințelor Scripturi*, în „Studii teologice”, seria a III-a, VII (2011), nr. 2, p. 159–244.
- Frâncu 2009: Constantin Frâncu, *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Iași, Casa editorială Demiurg, 2009.
- Gafton 2002: Alexandru Gafton, *Relația dintre Noul Testament de la Bălgrad (1648) și textul corespunzător din Biblia de la București (1688). Studiu filologic*, în *Biblia 1688*, text stabilit și

- îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2002.
- Ghenadie 1895: Genadie, Episcopul Râmnicului Noul Severin, *Evangeliiile. Studii istorico-literare*, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socescu, 1895.
- Irimia 2008: Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române*, ediția a 3-a, Iași, Editura Polirom, 2008.
- Mazilu 1998: Dan Horia Mazilu, *Recitind literatura română veche*, vol. II, București, Editura Universității din București, 1998.
- Mazilu 2005: Dan Horia Mazilu, *Studii de literatură română veche*, București, Editura Academiei Române, 2005.
- McGuckin 2004: John Anthony McGuckin (ed), *The Westminster Handbook to Origen*, Louisville, John Knox Press, 2004.
- Metzger 2005: Bruce M. Metzger, *A Textual Commentary on the Greek New Testament*, ediția a 2-a, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2005.
- Murărașu 1964: Dumitru Murărașu, *Istoria literaturii române*, ediția a 3-a, București, Editura Cartea românească, București, 1964.
- Negrici 1971: Eugen Negrici, *Antim, logos și personalitate*, București, Editura Minerva, 1971.
- Păcurariu 1994: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, ediția a 2-a, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1994.
- Păcurariu 2011: Mircea Păcurariu, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, București, Editura Basilica, 2011.
- Picioruș 2010: Gianina Picioruș, *Antim Ivireanul, Viața și opera. Avangarda literară a Paradisului*, București, Editura Teologie pentru azi, 2010.
- Plămădeală 1981: Antonie Plămădeală, *Dascăli de cuget și simțire românească*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981.
- Rosetti 1964: Al. Rosetti, Mihai Popa *et alii*, *Istoria literaturii române*, vol. I, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1964.
- Ștrempel 1997: Gabriel Ștrempel, *Antim Ivireanul*, București, Editura Academiei Române, 1997.